

DİKMEN YAKALI ÇAMOĞLU
Kaynana Ne Yaptı, Gelin Ne Dedi?

DİKMEN YAKALI ÇAMOĞLU Lisans ve yüksek lisansını Boğaziçi Üniversitesi'nde tamamladıktan sonra doktorasını İngiltere'de, Birmingham Üniversitesi'nde kültürel çalışmalar alanında yaptı. Doktora tezi Türk ailesinde gelin-kayınvalide, etiler ve gelin-görümceler arasındaki ilişkiler üzerinedir; doçentlik derecesi ise iletişim çalışmaları alanındadır. Öğretim üyesi olan Çamoğlu, kültür kuramları, popüler kültür, medya ve toplumsal cinsiyet üzerine dersler veriyor ve toplumsal cinsiyet, kimlik, aşk ve anlatılar üzerine araştırmalar yapıyor. Altı yıldır yaratıcısı olduğu "Gender and Love" projesi üzerine çalışıyor ve bu proje kapsamında ID-Net ile birlikte Oxford'da uluslararası konferanslar düzenliyor, kitaplar yayımlıyor. Ayrıca The School of Life İstanbul'da da atölye çalışmaları düzenliyor.

İletişim Yayınları 2421 • Araştırma-İnceleme Dizisi 403

ISBN-13: 978-975-05-2133-1

© 2017 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2017, İstanbul

EDITÖR Tanıl Bora

YAYINA HAZIRLAYAN Merin Sever

DIZI KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAKTAKI KARİKATÜR Necmi Rıza Ayça, *Akbaba*, 8 Aralık 1938

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi, B Blok, 6. Kat, No: 4NB 7-9-11

Topkapı, 34010, İstanbul, Tel: 212.613 38 46

CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

DIKMEN YAKALI ÇAMOĞLU

Kaynana Ne Yaptı, Gelin Ne Dedi?

Ailedeki Kadınlar ve İlişkileri

Anne ve babama...

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	7
BİRİNCİ BÖLÜM	
AİLE VE KİMLİK	19
Aile dediğin nedir ki?	19
Anlatısal kimlik: Kendi hikâyem kendimin mi gerçekten?.....	24
Ailemin de var elbette bir hikâyesi... ..	33
<i>Hangi kadın olsam acaba?</i>	38
<i>Bu öykünün kötü kişisi kim?</i>	45
İKİNCİ BÖLÜM	
GÜÇ / İKTİDAR	49
Benden önce yazılmış hikâyeler: Önyargı	49
Trajedi korusu gibi: Romanlarda önyargı	50
“Ben çok ezildim evladım...”: Güç/iktidar	56
“Kocan evvela bir annesine sorsun...”: Söze dökülmüş güç	60
“Çok dediğim dedikti rahmetli...”: Evde kararları kim alacak?	61
“Hiçbir şey istememişimdir kayınvalidemden...”: Ev işlerini kim yapar?	63
“Disipline sokmak kayınvalidelerin vazifesidir”	76

“Bana bu kadar karışmasaydı bari...”	78
<i>Aile hikâyesinin yazarı olmak</i>	82

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BEDEN VE GÜZELLİK	87
Bir kimlik anlatısı olarak güzellik hikâyesi	91
Tanışma: Aileye kabul	101
Karşılaştırma ve kıskançlık	108
Bir güç odağı olarak güzellik	114

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AŞK	117
Aşk: İktidarın kaynağı	117
Bir kıskançlık kaynağı olarak aşk	123
Aile hikâyelerini değiştiren aşk	125

BEŞİNCİ BÖLÜM

SOSYAL SINIF	131
“Görgüsü görgümüze uygun olsun...”: Kültürel sermaye	137
Mutlu ve hüzünlü öyküler	138
<i>Anlaşanların öyküleri</i>	139
<i>Anlaşamayanların öyküleri</i>	146
Romanlarda kültürel sermaye ögesi	152
Ekonomik sermaye	163

SON SÖZ	177
Değişen bir şey var mı?	183

EK: YÖNTEME DAİR	189
-------------------------	-----

KAYNAKÇA	207
-----------------	-----

GİRİŞ

1999 yılının son aylarında, gelinler ile kayınvalideler, eltiler ve görümceler arasındaki ilişkiler üzerine akademik bir çalışma yapmaya karar verdiğimde henüz evli değildim; hatta eşimle henüz tanışmamıştım. Dolayısıyla kayınvalidem, elim ya da görümcem yoktu, ama kafamda bu ilişkilere ait yüzlerce öykü, yorum, dedikodu ve önyargı vardı. Sanki daha önceden birkaç kez evlenmiş gibi fikir sahibiydim. Bu fikirlerin hemen hepsinin olumsuz olması ise daha da dikkat çekiciydi. Ayrıca hangi tanıdığımı bu ilişkiler hakkında bir doktora tezi hazırlayacağını söylesem, bana bir atasözüyle ya da dizilerden, filmlerden olumsuz bir anekdotla karşılık veriyorlardı. Hiç kimse –özellikle de kadınlar– kayıtsız kalmıyordu. Hatta çoğu kadın, bu konuyla ilgili dertlerini anlatmaya başlıyordu hemen. Ben de onların karşısında bir bilirkişi, danışılacak bir uzman konumuna sokuluyordum.

Dolayısıyla, akademik bir bakış açısı yakalamak adına sorular sormaya başladığımda aklıma ilk gelen bu önyar-

gılar oldu. Acaba önyargıları da birer toplumsal öykü, birer metin olarak algılasak, bu metinlerle gerçek yaşantılar arasında ne gibi benzerlikler ya da aykırılıklar olabilir-di? Olumsuz önyargıları yansıtan atasözlerini ele alalım: “Kaynana pamuk ipliği olup raftan düşse, gelinin başını yararmış.” Niçin yaranamıyor bu kayınvalideler gelinlerle? Gerçekten yaranamıyorlar mı? Hiç kıymetleri bilinmiyor mu? Bütün gelinler nankör olabilir mi gerçekten? Bir başkasına bakalım: “Kuma gemisi yürür, elti gemisi yürümez.” Gerçekten de bir insan eşini bir başka insanla paylaşabilir, ama eltisiyle geçinemez mi? Nedir eltilerin paylaşamadıkları? Niçin bu gemi yürümez? Gemi ile sembolize edilmek istenen nedir? En meşhurlarından biri, “Görümce, görmeyeyim ömrümce...” Niçin görümceler ömür boyu görülmek istenmeyen varlıklardır? Genele yayılmış bu düşmanlığın sebebi ne olabilir?

Sonra merak ettim; acaba evlilik yoluyla edinilen bu ilişkiler içinde olumlu bir tarafın varlığını ya da olabilirliğini yansıtan atasözü var mıydı? Araştırdım; olumsuz örneklerin sayısı da araştırdıkça arttı, ama olumlusunu bulamadım.

Olumsuz metinler sadece atasözleriyle sınırlı kalmıyordu elbette. Romanlarda, dizilerde ve filmlerde kalıplaşmış kayınvalide, görümce ve elti tiplerleri vardı. Bazen her şeye karışmak isteyen bir kayınvalide, gelini oyuncağı haline getirmek istiyor; bazen kıskanç bir elti hayatı cehennemine çeviriyor; bazen de görümceler problem oluyordu. Bazense bir gelin bütün aileyi yıkıma sürükleyebiliyordu. Araştırdıkça, bu konulardaki “dertlerin” sınıf, eğitim ve kültürel düzeyle ilişkili olmayıp toplumun bütün katmanlarında yaşamı etkileyen sorunlar olduğunu anladım.

Daha sonra fark ettiğim başka önemli bir nokta ise bü-

tün bu ilişkilerin aslında yoğun bir ikiyüzlülük içermesiydi. Gerçekte pek çok kişi “dertliydi”, ama herkes bir şekilde bu ilişkileri sürdürüyordu ve bir süreliğine “küsülse” bile ilişkilerini ömür boyu kesen çok az insan bulunuyordu. Pek çok kadın kayınvalidesinden, gelininden, eltişinden veya görümcesinden “memnun değildi” ya da onları “aslında sevmiyordu”, ama yüzlerine karşı bunu “belli etmiyorlardı”. Ne yazık ki, sevmedikleri, beğenmedikleri ya da aslında arada evlilik olmasa hiçbir şekilde ilişkiye girmeyecekleri bu insanlara “anneymiş”, “evlatmış” ya da “kardeşmiş” gibi davranmak zorunda kalıyorlardı. Onlara “anne”, “kızım” veya “abla” diye hitap ediyor, toplum içinde iyi geçiniyormuş gibi yapıyor, ama aslında içten içe birbirlerine kin besliyorlardı. Peki, o zaman bu ilişkilerin doğası neydi? Ne sebeple aralarında “kin” gibi güçlü duygular oluşuyordu? Neydi paylaşamadıkları ya da paylaşmak zorunda oldukları? Hepsinden önemlisi, durum gerçekten de görüldüğü kadar vahim miydi? Yani yaşanan ilişki ile bu önyargılar örtüşüyor muydu?

Bu soruları düşünmeye başladıktan bir süre sonra evlendim. Bu esnada tezimin de bir kısmı bitmişti ve ben “Aile nedir?” bölümünü yazıyordum; dolayısıyla uzun bir zamandır “aile” mefhumu hakkında kafa yoruyordum. Evlilik sürecimde aile öykülerinin nasıl aktarıldığı ve paylaşıldığı meselesi dikkatimi çekti. Bu öyküler, özellikle aileye katılması muhtemel adaylara nasıl aktarılıyor, müstakbel dünürlerle nasıl paylaşılıyordu? Fark ettim ki, aile hikâyeleri ailedeki paşalara, üst düzey bürokrat ve yöneticilere, kısacası toplumda güç ve iktidar sahibi olan üyelerle atıflar yapılarak anlatılıyor; norm dışı olan, bir sebeple beğenilmeyen bireyler de öykü dışında kalıyordu. Örneğin bir üst nesildeki dede yerine, şu an hayatta olan hiç

kimsenin görmemiş olduğu iki üst nesildeki “pařa dede” aile öyküsünün merkezi oluveriyordu.

Burada benim için önemli olan şuydu: Bir aile öyküsü vardı ve bu öyküde erk sahibi üyeler başkışilerdi, çünkü onlar aileyi “köklü”, “soylu” ve “güçlü” kılıyorlardı. Ancak diğer norm dışı ya da öykünün temalarını bozacak özelliklere sahip “değersiz” üyeler öyküden dışlanabiliyorlardı. Aile hikâyesinin bir karakteri olmaktan çıkarılabiliyorlardı. Henüz unutulmamış olsalar bile, gelin adaylarının ya da gelecek nesillerin bu kişilerin varlığını bilmesi istenmiyordu.

Örneğin, bizim ailemizde de böyle bir akrabamız vardı. Hiçbir aile öyküsünde adı geçmezdi, çünkü “hafifmeşrep” bir kadınla evlenmişti, dışlanmıştı ve sonra bunu “kaldıramamış”, sırra kadem basmıştı. Bu, öykünün benim bildiğim hali... Doğruluğunu bilemem; zira aile öyküleri yeni nesile aktarılırken, tekrar kurgulanırken günün gereklerine göre değiştirilirler. Çocukluğumda duyduğumda bile bana garip gelen bu öykü, belki de kıssadan hisse olarak anlatılıyordu artık. Aile sırları önemlidir ve saklanmalıdır; aile sırları kutsaldır, ama eğer amcaları, dayıları, kuzenleri ya da başka “norm dışı” karakterleri silebiliyorsak, o zaman “aile” nedir? Kimdir ailenin üyeleri? Kim belirler kimin dışlanacağını ya da kimin aileden sayılacağını? Belli ki aile, hep sandığımız gibi, bizi her koşulda seven “kan bağı”yla bağlandığımız akrabalardan oluşmuyordu. O zaman neydi aile? Bu kitap, benim bu soruya verdiğim cevabı içeriyor.

Gelinler, kayınvalideler, eltiler ve görümceler de bu sorudan bağımsız düşünülemezler, çünkü onlar da ailenin bir parçasıdır. Hatta eski dönemleri, aynı evde kalabalık aile şeklinde yaşadığımız zamanları ele alırsak

görürüz ki, kayınvalidesinin evine gelin giden bir kadın için “aile”, artık eşinin ailesidir. Özellikle Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemlerinde, harem-selamlık yaşama geleneğinden gelen bir alışkanlık uyarınca, kadınlar zamanlarının çoğunu ailenin diğer kadın üyeleriyle beraber geçiriyorlardı. Aynı hanede yaşayan geniş ailenin kadın üyeleri, eşlerini genellikle kalabalık içinde, diğer aile üyeleriyle beraberken görüyorlar, yemeklerini de eşleriyle baş başa yemiyorlardı. Yalnız kaldıkları saatler bugüne kıyasla çok kısa bir zaman dilimini teşkil ediyordu. Oysa sabah kalktıkları andan itibaren evde beraber yaşadıkları kayınvalideleri, görümceleri ve eltileriyle beraber ev işi yapıyorlar, çocuk büyütüyorlar ve boş zamanlarını yine beraber değerlendiriyorlardı. Demek ki, bir genç kız için evlenmek demek, bir eş edinmekten ziyade bir eve “gelin gitmek”, yani o evin her türlü alışkanlığı ve özellikle de yeni kadın akrabalar ile yaşamayı öğrenmek demektir. Aile kavramı da dolayısıyla eşten önce bu diğer kadınlar teşkil ediyordu. Bu açıdan, bu ilişkilerin doğasını incelemek, yukarıda bahsettiğim olumsuz toplumsal anlatılar ile somut yaşananların ne derece örtüştüğü meselesini kadınların hikâyelerinde aramak önemlidir. Çünkü bu, kadınların ve toplumun “aile” anlayışına bir ışık tutacaktır.

Bu sebeple, gelinler ile kayınvalideler, eltiler ve görümceler arasındaki ilişkileri konu alan bu araştırmanın erken Cumhuriyet dönemine (1923’ten 1940’lara) odaklanması gerektiğine karar verdim. O döneme ait öykülere, romanlara ve toplumdaki genel inancıya göre, geniş aileli hane yapısı daha sık görülür. Örneğin, 1950’lerde evlenmiş olan teyzem ve halam geniş aileli hanelere gelin gitmişlerdi. Hatta halam, uzun süre eltisi ve kayınvalidesi ile ay-

nı haneyi paylaşmıştı. Kuzenlerim ise yengelerine o ölene kadar “cicianne” diye hitap etmişlerdi. Oysa demografik verileri incelediğimizde, bu dönemde Türk ailelerinin genellikle çekirdek ailelerden oluşan hanelerde yaşadıklarını görürüz.¹ Geniş aile biçiminde yaşayanlar, aslında sadece üst sınıfa ait küçük bir kesimdi.

Demografilerin söylediği bir yana, Türk ailelerinde hepimizin bildiği başka bir yaşantı şekli de mevcuttur. Türk aileleri aynı evi paylaşmasalar bile, akraba aileler kendi aralarında sıkı bir iletişim içindedirler, birbirlerinin karar verme süreçlerinde söz sahibidirler ve bu da çekirdek aileymiş gibi görünen ailelerin pratikte geniş aile formatında yaşamaya devam ettiklerini gösterir.² Demografik veriler, her ne kadar çekirdek aile yapısının Türk ailelerinde norm olduğunu gösterse de, aynı apartmanın farklı katlarında oturan geniş aileler sıkça gözlenen bir oluşumdur.³ Genellikle anne-baba ve evli çocukların aynı apartmanın farklı katlarında veya aynı sokakta birbirine çok yakın evlerde oturmaları ve birbirlerine yemek yapımı, ev işleri, çocuk bakımı ve hatta maddi konularda sıkça destek oluşları, beni Türk ailelerinin analizi için bir kuram arayışına gitmeye ve Batı kaynaklı kuramlara bir ek yapmaya

1 Bkz. Duben ve Behar, *Istanbul Households: Marriage, Family and Fertility, 1880-1940*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991.

2 Duben, “The Significance of Family and Kinship in Urban Turkey”, (ed.) Ç. Kağıtçıbaşı, *Sex Roles, Family and Community in Turkey*, Indiana University Press, Indiana, 1982; Ç. Kağıtçıbaşı, “Autonomy and relatedness in cultural context: Implications for self and family”, *Journal of Cross-Cultural Psychology*, sayı 36, 2005; Eraslan vd., “Interpersonal Communication in and through Family: Structure and Therapy in Turkey”, *International Review of Psychiatry: Reviewing Psychiatric Matters for All Disciplines, Special Issue on Family and Family Therapy Across Cultures*, cilt 24, sayı 2, Informa, Nisan 2012.

3 Sözü edilen demografik veriler için bkz. Duben ve Behar, *a.g.e.*, s. 61-100.

sevk etti. Bunun için sorduğum ilk soru, “Türk ailesi kendini nasıl ve neyle tanımlıyor?” idi.

Bu çalışmayı yaparken üç ana kaynaktan yararlandım.⁴ Öncelikle o dönemde yazılmış Türk romanlarını taradım. Bunlardan üst ve üst-orta sınıfa ait ailelerdeki gelin-kayınvalide, elti ve gelin-görümce ilişkilerine odaklananlarını analiz ettim. Daha sonra kadınlarla aile öyküsü görüşmeleri yaptım. Görüştüğüm kadınların en geneci 1920’lerin başında doğmuştu ve hemen hepsi 1940’lı yıllar sona ermeden evlenmişlerdi. Birçoğu, yaşamlarının bir süresinde geniş ya da çok aileli hanelerde yaşamışlardı. Hepsi İstanbulluydu. Bunlardan başka, o dönemde yaşamış kişilere ait biyografi ve otobiyografileri taradım. Bu tarz akrabalık ilişkilerinin en net işlendiği biyografi, İrfan Orga’nın ilk kez 1950’de İngiltere’de yayımlanan *Bir Türk Ailesinin Öyküsü* adlı eseri idi.⁵

Demek ki önümde görüştüğüm kadınların hikâyeleri, okuduğum romanlarda yazarlar tarafından anlatılan öyküler ve İrfan Orga tarafından annesi ve babaannesinin ilişkisini anlatan bir otobiyografi vardı. Bunların kimisi “gerçek” hikâyelerdi, kimisi ise romancılar tarafından kurgulanmıştı. Yine de, kadınların anlattığı hikâyelerle romanlardakileri ayırt etmek olası değildi. Sanki yumurta ve tavuk öyküsünde olduğu gibi birbirlerinden çıkıyorlardı. Kadınlar romanları, romanlar ise kadınların yaşamlarını taklit ediyordu. Benim için ise kendi kayınvalide-gelin hikâyemi yazmak için kullandığım anlatılardı. Ama kadınlar tarafından, ama yazarlar tarafından olsun, hepsi

4 Kaynaklar ve metodoloji ile ilgili detaylı bilgi ek kısmındadır.

5 1950’de İngiltere’de *Portrait of a Turkish Family* adıyla yayımlanmıştır. Türkiye’de ise ilk kez Arın Bayraktaroğlu’nun çevirisi ve *Bir Türk Ailesinin Öyküsü* adıyla 1994 yılında yayımlanmıştır.

de birer öykü formatına sokulmuştu; dolayısıyla da kurmacaya dönüşmüşlerdi.

Bu hikâyeleri incelerken “ana fikirler” üzerine yoğunlaştım ve iki önemli nokta dikkatimi çekti. İlk olarak, gördüğüm kadınların öyküleri yaşamlarının farklı dönemlerinde farklı ana fikirlerle yazılıyordu. Kadınlar, aile yaşamlarını bana aktarabilmek için onu hikâyeleştiriyorlardı. Bu hikâyeleri belli bir şekilde, belli bir ana fikirle başlıyordu, ama daha sonra –örneğin evlendiklerinde ya da bir aileye gelin olarak girdiklerinde– öykülerin akışları değişiyordu. Başka bir deyişle, kadınlar evlenene kadar kendi öykülerini ve dolayısıyla kendi kimliklerini belli bir şekilde kurgularlarken, evlendiklerinde başka bir hikâyeyi anlatmaya başlıyorlardı. Bu durum, evlendikleri ailenin de anlatısını değiştiriyordu. Örneğin, bir mühendisin ya da doktorun kızı olarak doğmuş bir kadın, genç kızlığındaki kimliğini kendi ailesinin kimliğine paralel olarak kurguluyordu. Aynı kadın bir paşazade ile evlendiğinde ise bu durum onun kimliğini ve aile öyküsünü tamamıyla değiştiriyordu. Bu kadının bir devlet memuruyla evlenen kız kardeşinin kimliği yine farklı kurgulanıyor, iki kız kardeşin “ortak” öyküleri sona eriyordu. Demek ki, kadınların kimlik kurguları ve hikâyeleri her zaman açık uçluydu.⁶ Bu da beni, kimliğin anlatılarla olan ilişkisine yönlendirdi. Acaba kişisel kimlik ve ailenin kimliği bir anlamdan mı ibaretti?

İkinci önemli nokta, gelinlerle kayınvalidelerin, görümcelerin ve eplerin ilişkilerini bir “güç ilişkisi” olarak

6 Bu konuda Deniz Kandiyotî'nin de bir çalışması var. Bkz. “Urban Change and Women's Roles in Turkey: An Overview and Evaluation”, (ed.) Ç. Kağıtçıbaşı, *Sex Roles, Family and Community in Turkey*, Indiana University Press, Bloomington, 1982.

algılayabilecek olmamızdı. Burada bana Michel Foucault'nun geliştirmiş olduğu kuramlar ışık tuttu. Aileler, her türlü güç ilişkisinin yaşandığı alanlardır. Erkek ile kadın arasındaki güç dengelerinden söz edilebileceği gibi, anne-çocuk arasındaki ve kardeşler arasındaki güç ilişkilerinden de bahsedilebilir. Örneğin, eşi tarafından baskı altında tutulan bir kadının içinde bulunduğu karı-koca ilişkisindeki güç dengesi genellikle erkeğin lehinde gelişirken, benzer türde bir güç ilişkisi anne ile çocuk arasında kurulur. Genellikle anne ve baba daha güçlü konumdaymış gibi görünebilir, ama aslında karmaşık güç ilişkileri içinde, çocuk ve ebeveynler birbirlerinin sınırlarını sürekli dener ve değiştirir.

Bizim konumuz olan evlilik yoluyla edinilen kadınlar arası ilişkilerde ise gözlemlerim farklıydı. Foucault'nun işaret ettiği gibi, bu kadınlar arasındaki güç dengeleri değişkendi (yani gelin ile kayınvalidesi arasındaki güç ilişkisi günden güne ve dönemsel olarak değişiklik gösterebiliyordu), durağan değildi ve bir merkezi yoktu. Kayınvalide, sürekli olarak ilişkideki güçlü kişi olamazdı. Örneğin çocuk doğuran bir gelinin konumu güçleniyordu. Sık sık torununu görmek isteyen bir kayınvalide, gelini karşısında daha güçsüz bir konuma geçiyordu. Aynı görüntü, yaşlandığında gelinine muhtaç hale gelen bir kayınvalidenin geliniyle olan ilişkisinde de gözleniyordu. Aile dönemlerinden bağımsız olarak başka bazı faktörler de bu sürekli değişen güç dengelerini etkileyebiliyordu. Dolayısıyla, ben de bu ilişkilerdeki “güç”ün nerede ve neyle oluştuğunu araştırdım. Aslında kadınların öykülerindeki ana fikirler, ilişkiler içinde doğan gücün neyin sonucunda ve nasıl ortaya çıktığına işaret ediyordu. Örneğin “güzellik” ve bedene yüklenen anlamlar, yani bir anlatı olarak be-

den, bir güç ögesi idi. Diğer yandan “kültür” ve “eğitim” de bireye, aile içinde güç sağlıyordu ya da bazen onu aile içinde “güçsüz” konuma sokabiliyordu. Aynı şekilde ekonomik güç de yadsınamayacak bir önemle kadınların hikâyeleri öne çıkıyordu. Bunların incelenmesi ise kadınlar arasındaki ilişkilerin doğasına ışık tutacak olması sebebiyle önemliydi.

Bazı kategoriler –önyargı, kıskançlık, rekabet, aşk, sevgi, maddiyat, görgü gibi– belirgin bir şekilde her kadının hikâyesinde ve romanlarda ön plana çıkıyordu. Bu kavramların hepsi de sonunda “güç” ile ilişkiliniyordu. Demek ki bunların arasındaki ilişkiyi ve güçle olan ilgilerini araştırmak gerekiyordu.

Böylece, çalışmanın ana hatları belirlenmiş oldu. Bu çalışma, erken Cumhuriyet döneminde (1923-1950’ler) evlenme yoluyla edinilen kadınlar arası akrabalık ilişkilerine odaklandı. Türk ailesine ve genel olarak aile kurumuna “anlatı” çerçevesini kullanan kuramsal bir yaklaşım getirmeyi amaçladı. “Türk ailesini en iyi nasıl tanımlayabilirim?” sorusunun cevabını vermeye çalışırken, öncelikle Batı kaynaklı kuramları araştırdım. Mamafih bu kuramların hiçbiri, anlatılar üzerine kurulan, öykülerden esin alan bu çalışmayı “anlatısal kimlik” kavramı kadar iyi anlamlandıramadı. Ben bu kavramdan yola çıkarak aile mefhumuna yeni bir tanım getirmiş ve onu incelemek için yeni bir kuramsal araç geliştirmiş oldum. Bunu bir sonraki bölümde okuyabilirsiniz. Kadınlar arası ilişkilerin doğasını incelediğim bir sonraki bölümde ise romanlarda, gördüğüm kadınların hikâyelerinde ve otobiyografilerde hangi temaların sözcüklere nasıl döküldüğünü okuyacaksınız.

Bu çalışmanın büyük bir bölümünü İngiltere’de, Birmingham Üniversitesi’nde hazırladım. Tez yazarlar bilir-

ler, bu sancılı bir süreçtir. O günkü okumalarımıza, kaç sayfa yazabildiğinize ya da aklınıza gelen fikirlere göre gününüz iyi ya da kötü geçer. Kendim gibi doktora öğrencisi olan çeşitli milletlerden arkadaşarımla, akşamüstü evlere dağılmadan önce okulun içindeki pub'da buluşup bir nevi grup terapisi yapmak âdetimizdi. Büyük bir buluşa imza attığımı düşünüp keyiflendiğim bir gün, benimle tez konum yüzünden yine alay etmeye başladılar. Jeofizikçi bir arkadaşım bana işimin “dedikodu” olduğunu söyledi. Ben de ona “Hayır, benim işim dedikoduyu kuramsallaştırmak,” dedim. Çok güldüler ve kendi yaptıkları işten daha karmaşık olduğunu kabul etmek zorunda kaldılar. Sanırım bu konunun herkesin ilgisini çekmesi ve medyada daima karşılık bulması, insanların “dedikoduya” her zaman açık olması ve bu konuyu onunla bağdaştırmasından... İlerleyen sayfalarda bunu bol bol bulacaksınız.

AİLE VE KİMLİK

Aile dediğın nedir ki?

Ailenin ne olduğu ilk bakışta herkesin kafasında nettir. Çoğumuz bir ailenin içine doğarız ve ne olduğunu o kadar iyi biliriz ki, böyle bir kitap yazmaya oturmadıkça “Nedir aile?” diye sormayız. Oysa bir kez sormaya başlınca görürüz ki, tanımlar ve kuramlar pek çoktur. Aile üzerine çalışmalar yapmak üzere, özellikle Batı kaynaklı kuramları taradığımızda, bu kuramların hemen hepsinin çekirdek aile üzerine yoğunlaşmış olduğunu ve aileyi farklı yönlerden ele alsalar da, aile sanki doğal olarak daima anne-baba ve çocuklardan oluşmuş gibi varsaydıklarını görürüz. Oysa Türk ailesinin tecrübesi bundan farklıdır. Türk aileleri, aynı evi paylaşmıyor bile olsalar, akraba ailelerle sıkı bir iletişim içindedirler; birbirlerine maddi-manevi yardım ederler; birbirlerinin karar verme süreçlerinde söz sahibidirler ve bu da çekirdek aileymiş gibi görünen ailelerin pratikte geniş aile biçimin-

de yaşamaya devam ettiklerini gösterir. Kısacası, Türk ailesi işlevsel olarak geniş ailedir.¹ Çocuğumuzu hangi okula göndereceğimizi amcalarıyla, teyzeleriyle de tartışıırız; okul masraflarını ödeyemediğimiz için dara düştüğümüzde ilk başvurduğumuz yer de banka değildir, ebeveynlerimiz ya da kardeşlerimizdir. Bu maddi imkânlar çoğu zaman borç olarak sunulmaz; hibedir. Kısacası bizim ailelerimiz genellikle çekirdek gibi görünse de, aslında geniş aile mantığından bir türlü kopamama ve gerçekten Batılı tarzda bir aile olamama durumu hepimizin bildiği bir şeydir.² Karar alma süreçlerimiz, birbirimize maddi-manevi yüklenmemiz, Türk ailelerinin tanımı ve analizi için Batı kaynaklı kuramların yeterli olmayacağını zaten gösterir.³ Bunun için ilk sorduğum soru “Türk ailesi kendini nasıl

- 1 Bu konuda bkz. Kandiyoti, “Some social psychological dimensions of social change in a Turkish village”, *British Journal of Sociology*, sayı 15, 1974; Kağıtçıbaşı, “The Changing Value of Children in Turkey”, *Papers of the East-West Population Institute*, sayı 60-E, East-West Center, Honolulu, 1982; Fişek, “Psychopathology and the Turkish family: A family systems theory analysis”, (ed.) Ç. Kağıtçıbaşı, *Sex Roles, Family and Community in Turkey*, Indiana University Turkish Studies Press, Bloomington, 1982; Abadan-Unat, *Women in the Developing World: Evidence from Turkey*, University of Denver, Denver, 1986; Baştuğ, “Household and family in Turkey: An historical perspective”, (ed.) E. Ozdalga, R. Liljestrom, *Autonomy and Dependence in Family: Turkey and Sweden in Critical Perspective*, Swedish Research Institute, Istanbul, 2005; Ataca, “Turkey”, (ed.) J. Georgas, J.W. Berry, F.J.R. Van de Vijver, Ç. Kağıtçıbaşı, Y.H. Poortinga, *Families Across Cultures: A 30-Nation Psychological Study*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006 ve Eraslan vd., a.g.m.
- 2 Türk aile yapısı ile ilgili bkz. D. Eraslan vd., a.g.m.
- 3 Çiğdem Kağıtçıbaşı, Türk ailesini bir “ilişki kültürü” içinde yaşayan, maddi bağları zayıflasa bile psikolojik bağları süren kolektif bir yapı olarak görür. Bkz. *Family and Human Development across Cultures: A View from the Other Side*, Lawrence Erlbaum, Hillsdale, 1996; “Autonomy and relatedness in cultural context: Implications for self and family”, *Journal of Cross-Cultural Psychology*, sayı 36, 2005; *Family, Self, and Human Development Across Cultures: Theory and Applications*, 2. Baskı, Lawrence Erlbaum, Mahwah, 2007.

ve neyle tanımlıyor?” idi. Kısacası “aile nedir?” sorusunu tekrar sorma ihtiyacı hissettim.

Batı kaynaklı aile kuramları, genellikle çekirdek aileyi “normal” ve hatta birçok durumda “ideal” olarak tanımlar. Avrupa-merkezli kuramların genelinde olduğu gibi, kuramlar yaratılırken incelenen aile, beyaz ve orta sınıf ailedir. Bu minvalde, çekirdek aile kapitalist düzenin getirdiği koşullara uymak zorunda kalan insanların oluşturduğu bir yapı olarak düşünülür.⁴ Bu kuramlara göre, kapitalist düzende eski büyük konakların geçimini sağlayabilmek imkânsız görüldüğü için, ailelerin kendilerini yeni koşullara uydurmak amacıyla seçtiği modeldir çekirdek aile.

David Cheal, aileyi “nesiller boyu yakın ilişki içinde olduğu düşünülen insan grubu” olarak tanımlar.⁵ Birçok aile kuramcısı gibi Cheal da ailenin zamana karşı durabildiğini ve nesiller boyu devam ettiğini vurgulamış, ama bu grubun neden ve nasıl nesiller boyu sürebildiği hakkında bir yorumda bulunmamıştır. Bir kısım kuramcılar, aileyi işlevleri üzerinden tanımlamışlar ve bu işlevleri mevcut aile üyelerinin fiziksel bakımlarının üstlenilmesi, nüfusun biyolojik ve kültürel yeniden üretimi, üyelerin üzerinde toplumsal kontrol mekanizmasının kurulması, hizmet ve gerekli malzemelerin sağlanması, dağıtılması ve tüketilmesi ile sevgi yoluyla aile üyelerine motivasyon ve moral sağlanması olarak özetlemişlerdir. Örneğin Reiss (1965), aileyi “temel işlevi yeni doğanların büyütülmesi ve sosyalleştirilmesi olan akrabalık yapısına dayanan grup” olarak tanımlarken, aileye çok dar bir çerçeveden bakmış, kendisini “aile” olarak tanımlayan çocuk-

4 Parsons, *The Social System*, Free Press, Glencoe, 1951.

5 Cheal, *Sociology of Family Life*, Palgrave, New York, 2002, s. 4.

suz çiftleri hesaba katmamış ve bir grubun kendi kendisini “aile” olarak tanımlıyor olmasının önemini dikkate almamıştır.⁶

Ortak bir çalışmayı gerçekleştiren Davidoff, Doolittle, Fink ve Holden ise ailenin anlamını ve önemini aydınlatmaya çalışırken üç kavram üzerine yoğunlaşırlar: Bunlar, “kan bağı”, “sözleşme” ve “samimiyet/yakınlık”tır.⁷ Bu kavramlar, bizim aile anlayışımızla hem ilişki hem de karşılık içindedirler. Aileler her zaman aralarında kan bağı olduğu düşünülen gruplardır; oysa evlilik, içinde karşılıklı bakım ve ekonomik yardımla ilgili maddeleri de barındıran bir sözleşmedir. Samimiyet/yakınlık ise aile ilişkilerinin temel noktası olarak düşünülür, ancak samimiyet/yakınlık, ilişkilerin fiziksel, cinsel ve duygusal yönlerine bir gönderme yaparken aynı zamanda görünüşte kendisine zıt olan “güç” ve “kontrol” mekanizmalarını da beraberinde getirir. Eşler arasında ya da ebeveynle çocuk arasındaki ilişkilerde bu mekanizmalar samimiyetle beraber kendilerini gösterirler. Davidoff ve diğerleri aileyi “hayali” bir topluluk, bir “olmayan varlık” olarak tanımlamalarına rağmen, evlilik yoluyla kazanılan ilişkilerin üzerinde durmazlar. Oysa gelin-kayınvalide, eltilik gibi aile ilişkilerinde sözleşme ya da kan bağı yoktur; çoğu zaman samimiyet de gelişmeyebilir. Bu tarz ilişkiler daha da “hayali”dirler; aynı evde yaşanabilir, gidilen yerlerde kardeşmişçesine tavırlar sergilenebilir; aynı soyad taşıır; çocuklar birlikte yetiştirilir, ama Davidoff ve diğerlerinin bahsettiği kavramların hiçbiri bu ilişkileri tam olarak tanımlamaya yetmez. Daha da önemlisi, çoğu zaman

6 Örneğin Murdock, 1949 ve Reiss, 1965; aktaran Cheal, *a.g.e.*, s. 7.

7 Davidoff, Doolittle, Fink, Holden, *The Family Story: Blood, Contract and Intimacy, 1830-1960*, Addison Wesley Longman Ltd, Essex, 1999, s. 4.

bu insanlar, aralarında bahsedilen türden bir “samimiyet” olmamasına rağmen kuvvetli bir “güç” ve “kontrol” mekanizmasıyla birbirlerine bağlanmışlardır.

Bu “hayali” topluluk, aynı zamanda değişkendir. Hem üyeler değişir hem de bireylerin yaşamlarındaki farklı dönemlerde, aileye değişik anlamlar yüklenir. Yine de aile, “aynı aile” olarak varlığını sürdürür. Özellikle kadınların birçoğu, hayatlarını kurarlarken ve mesleklerini seçerlerken yaşam öykülerinin bir ucunu belirsiz bir şekilde, “açık” olarak kurgularlar. Bir genç kız ileride soyadının ne olacağını bilemez ya da tam olarak nerede oturacağını kararını vermek konusunda çekingendir. Bunun sebebi, ileride evleneceği kişinin onun hayatı üzerindeki etkisidir.⁸ Demek ki, özellikle kadınlar açısından aile, kavram olarak kalıcı ve devamlı olsa da, içerik olarak aynı değildir.

Yukarıda bahsedilen kimlik oluşumu, sınıf kavramı ile de ilişkilendirilebilir. Ataerkil düzende bir ailenin ait olduğu toplumsal sınıfı genellikle erkeğin toplumsal konumu, eğitimi ve kazancı belirlediği için, bu özellikler aynı zamanda erkeğin eşinin toplumsal sınıfını da belirlemiş olur. Kendisinden beklenen şekilde, ataerkil düzene uygun biçimde bugün kimliğini “... Bey’in kızı” olarak kurgulayan bir genç kız, yarın kimin eşi olacağını, nerede ve kimlerle yakın ilişki içerisinde yaşayacağını bilemediğinden, kendi kimlik oluşumunu da açık uçlu olarak düşünür. Evlendiği andan itibaren ise evli kaldığı sürece taşıyacağı yeni bir kimlik edinir. Bu sebeple kadınların kimlikleri hem soyut hem de somut anlamıyla esnektir; ev-

8 Bkz. Kandiyoti, “Kadınlarda Psiko-Sosyal Değişim: Kuşaklar Arasında Bir Karşılaştırma”, (ed.) Nermin Abadan-Unat, *Türk Toplumunda Kadın*, Çağ Matbaası, Ankara, 1979.

lendiklerinde hem “açık” uçlu öyküleri bir anlamda değişerek tamamlanmış olur hem de nüfus cüzdanları ve kütük kayıtları değişir.

Anlatısal kimlik: Kendi hikâyem kendimin mi gerçekten?

Anlatı, belli olayları ve deneyimleri, neden-sonuç ilişkisi bağlamında belli bir sıraya koyarak dile dökmektir. Böylece olayların sırasını (“a” olayının “b” olayından daha önce olduğunu) öğrenebiliriz. Yine de, anlatıların daha önemli bir fonksiyonu daha vardır; anlatılar, çoğu zaman olay zincirinden sapmalar göstererek devam ederler, çünkü anlatıcı, okura/dinleyiciye bu öyküyü anlatmasının belli bir sebebi olduğunu ya da bunun niçin anlatmaya değdiğini de söyler. Bu durumda bir de amaçları vardır denebilir, zira kuru kuruya olay sıralayan bir anlatı kimşenin dikkatini çekmeyecektir.⁹

Bu da bizi öykü ve söylem ayrımına getirir. Öyküyü olaylar dizisi, karakterler ve olayın geçtiği yer meydana getirir. Bu olayların belli bir neden-sonuç ilişkisi içinde, kronolojik biçimde veya geçmişe dönüşler yapılarak, ama nihayetinde bir zaman anlatısına oturtularak anlatılması gerekir. Anlatının söylemi, olayları anlatırken seçtiğimiz kelimelerden dilbilimsel stratejilere kadar pek çok ayrı faktöre işaret eder.¹⁰ Söylem, içeriğın aktarıldığı ifade araçları kadar metnin içinden konuştuğu ideolojilere ve onunla beraber gelen pratiklere de işaret eder. Başka bir

9 Bkz. Herman, *Narratologies: New Perspectives on Narrative Analysis*, The Ohio State University, Ohio, 1999.

10 Chatman, *Story and Discourse: Narrative Structure in Fiction and Film*, Cornell University Press, Ithaca ve Londra, 1978, s. 19.

deyişle söylem, içeriğin nasıl anlamlandırıldığı, nasıl aktarıldığı ve nasıl ifade edildiği meselesidir.

Bana göre ise öyküler, yaşamın anlam kazanma anıdır. İnsan akli hep hikâyelerle çalışır. Çocukluğumuzdan itibaren tüm bilgiler ve varsayımlar bize anlatılar aracılığıyla iletilir. Sorulacak soru ise şudur: Yaşam öyküye dökülmeden önce anlamlı mıdır? Bir başka deyişle, yaşamın anlatıdan önce bir anlamı var mıdır? Başımıza gelen olaylar kendi içlerinde ne kadar anlam taşırlar? Acaba biz onlara, anlatıya dökerek, belli bir söylem çerçevesinde mi anlam katarız? Ya yaşamın bir anlamı vardır ve biz “yolumsama” (*hermeneutic*) ve öyküleştirme yoluyla mevcut olan bu anlamı ortaya çıkarırız ya da aslında olaylar kendi başlarına bir anlam taşımazlar, ama biz öyküler yoluyla onlara anlam katarız. Doğanın ve yaşamın kendisinin bir anlamı yoktur, fakat biz hayata anlam yükler ve ona göre yaşarız.

Örneğin basit bir olay örgüsü düşünelim: Yolda yürürken kafanıza yukarıdan bir tuğla düştü. Alnınızda küçük bir sıyrık oluştu. Bu, yaşandığı andan itibaren artık “geçmiş” olan bir olaydır. Bunu hikâyeleştirirken içine katacaklarınız, hikâyenizin söylemini de oluşturacaktır. Öncelikle nedensellik katmak isteyeceksiniz. Nereden gelip nereye gittiğinizi, niçin oradan geçtiğinizi söyleyeceksiniz. Neleri hikâyenin içine katıp neleri katmayacağınız belirleyecek her şeyi. Örneğin hikâyeyi “Allah korudu,” şeklinde bir kıssayla anlatmanız ya da “Nazar var üzerimde, kurşun döktüreyim,” benzeri bir yorum yapmanız dini/spiritüel bir söyleme, inşaattan mesul kişileri dava etme kararı ile biten bir hikâyeye ise başka sosyal anlatı ve kurumlara işaret eder. Sonuçta değer yargularınız, hayata bakış açınız, ideolojileriniz o hikâyeye girer ve söylemini-

zi oluşturur. Dolayısıyla her hikâye bir söylemin içinden konuşur, ideolojiktir, diğer sosyal anlatılara ve onların etrafındaki pratiklere işaret eder. Örneğin, ölmediğiniz için dilenciye sadaka vermek, söylemin içerdiği bir pratiktir.¹¹ Diğer bir deyişle, söylemin dışında bir “gerçek” (*fact*) vardır (kafanıza tuğla düşmüştür), ama söylemin dışında bir “anlam” yoktur. Bu olaya hangi anlamı verirseniz verin, o bir söylem tipine girecektir.

Anlatısal kimlik kavramı, sosyal bilimlerin çokça faydalandığı yorumsama (*hermeneutics*) ile ilişkilendirilebilir. Yaşam, bir anlatı halinde söze döküldüğü zaman insanileşir.¹² Yaşamın söz ve anlatıyı önceleyen bir yapısı da vardır, ancak bir öykü haline getirilip belli bir tema çerçevesinde bir olay örgüsüne kavuşunca bir anlam açığa çıkar. Kısacası yaşamı öyküleştirmek, yaşamı değiştirir; ona belli bir form verir. Demek ki, öyküleştirmek yaşama anlam kazandırma anıdır. Öyleyse, buradan yola çıkarak anlatısal kimlik kavramına varabiliriz. Bu kavrama göre, kimlik yaratımı da yorumsama ve öykü yazımı ile yakından ilgilidir. Tıpkı geçmişi kurgulamak için olayları yorumlayan tarihçiler ya da bir edebi metni anlayabilmek için yorumlar yapan edebiyatçılar gibi, kişi de kendi yaşamını tefsir eder ve onunla ilgili öyküler anlatır.

Pek çok büyük anlatı (*grand narratives*), –dinî mitler, milliyetçilik kurguları, her türlü ideoloji vb.– bununla ilgilidir. Bu anlatılar, yaşama aslında orada olmayan anlamları yüklerler; nasıl yaşamamız gerektiği konusunda bizi

11 Bu söylem anlayışı Michel Foucault'ya dayanır.

12 Ricoeur, *Time and Narrative*, cilt 2-3, The University of Chicago Press, Chicago, 1985 ve *Oneself as Another*, University of Chicago Press, Chicago ve Londra, 1992.

yönlendirirler. Aynı zamanda, kişisel öykülerimizin altyapılarını oluşturan söylem ve temaları da bize dikte ederler. En basiti, aşkı yaşayışımız bile bu tarz bir öykü repertuvarına bağlıdır. Ardımızda sürüklediğimiz binlerce benzer kurgu olmasa, bir insanın elimizi tutuşu yahut bir erkeğin, yerden çiçek koparıp bir kadına uzatması, o an içerdiğinden daha fazla bir anlam taşımayacak belki de... Ancak geride bu hareketleri “anamlı” kılan yüzlerce öykü, toplumsal anlatı varken, ne bunlara “anlamsız” diyebilir ne de bunları yapan kişiyi “amaçsız” olarak niteleyebiliriz.

Günümüz kültüründe kimliğin otobiyografik olarak, kişinin geçmişiyile ilişkilendirilerek “kurgulanması” bir gelenek haline gelmiştir. Bir insanın varlığı, anımsadığı orandadır. Örneğin bir prensin belleğini bir ayakkabı tamircisine yerleştiresek, o ayakkabı tamircisi o andan itibaren prentir.¹³ Bu, bizi şu tartışmaya sürükler: Kimlik sadece belleğe mi dayanır, yoksa madde ve aynılığa mı? Buna karar vermek zordur. Sadece şu kesindir: Bugün kültürümüzde “kendimizi algılayışımız bir şekilde geçmişimizle bağlantı kurmadan olanaklı değildir”.¹⁴ Bu sadece bireyler için geçerli değildir; aynı şekilde aileleri de ortak bir bellek ve öykü olmadan “aile” sayamayız. Kısacası bir kişinin kim ve ne olduğunu anlayabilmemiz için, o kişinin varlığını geçmişe doğru uzatmak ve bir devamlılık içinde hayal etmek zorundayız.¹⁵

13 Locke’tan aktaran Ricoeur, *Oneself as...*, s. 126.

14 Hinchman ve Hinchman, *Memory, Identity, Community: The Idea of Narrative in the Human Sciences*, State University of New York, New York, 2001, s. xix.

15 Bkz. Weissberg, “Learning Culture”, (ed.) D. Ben-Amos, L. Weissberg, *Cultural Memory and the Construction of Identity*, Wayne State University Press, Detroit, 1999, s. 9.